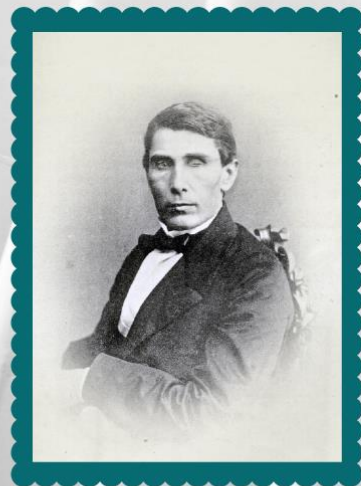
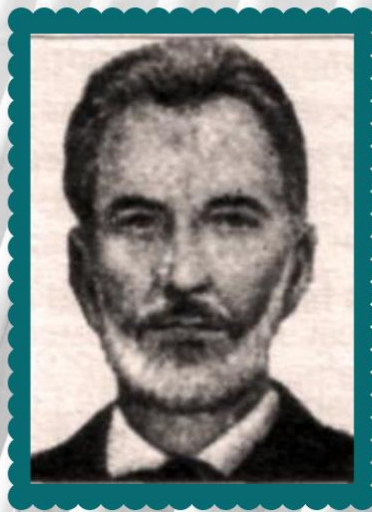

ЗБИРАЧІ СКАРБІВ НАРОДНИХ :
до ювілеїв видавчих
етнографів, фольклористів, уродженців краю

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Обласна бібліотека для юнацтва
імені Олесея Гончара

ЗБИРАЧІ СКАРБІВ НАРОДНИХ :

до ювілеїв видатних етнографів, фольклористів, уродженців краю

(М. А. Цертелева, М. Т. Номиса (Симонова),
В. П. Милорадовича)

Біобібліографічні нариси

Упорядник: Надія Михайлівна Требіна

Збирачі скарбів народних: до ювілеїв видатних етнографів, фольклористів, уродженців краю (М. А. Цертелева, М.Т. Номиса (Симонова), В. П. Милорадовича) : біобібліографічні нариси / упорядник Н. М. Требіна; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. О. Гончара. – Полтава, 2020. – с. 28

Фольклор – усна народна творчість – відіграє винятково важливу роль у зародженні і розвитку письменства, літератури книжної.

Полтавщину називають *«академією письменників»*, але вона ще мала цілу когорту фольклористів, етнографів, на зібраних скарбах яких творила ця *«академія»*.

Біобібліографічні нариси, які ми Вам пропонуємо, подають матеріали про трьох з них: М. А. Цертелева, М. Т. Номиса (Симонова), В. П. Милорадовича.

Дуже знаних не тільки в Україні, а й далеко за її межами.

Матеріали про них згруповані у декількох розділах, до кожного з яких подається література, розташована у зворотно-хронологічному порядку.

Бібліографічний посібник адресований бібліотекарям, вчителям, краєзнавцям.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Микола Цертелєв.....	7
📖 Література до розділу	12
Розділ 2. Матвій Номис (Симонов).....	14
📖 Література до розділу	19
Розділ 3. Василь Милорадович.....	21
📖 Література до розділу	24

ВСТУП

*Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине.
Ось де, люде, наша слава,
Слава України.*

Тарас Шевченко

Фольклор – усна народна творчість, народна словесність, яка виникла, певно, ще тоді, коли людина почала спілкуватися з собі подібними і використала для цього власну фантазію й образність. У творенні фольклору протягом багатьох століть брали участь численні покоління, тому він як явище культури є складним і синтетичним. Фольклор дає матеріал для вивчення не лише фольклористам – вченим, а й мовознавцям (історикам мови, діалектологам), літературознавцям, психологам, філософам та іншим науковцям.

До появи писемності усна творчість народу (будь-якого) була єдиною формою передачі інформації, знань, звичаїв, народної етики, моральних цінностей. Фольклор відрізняється від художньої літератури тим, що його твори різних жанрів не мають і не можуть мати конкретного автора, вони набагато об'єктивніші в тому плані, що передають загальнонародні, національні уявлення про добро і зло, справедливість і обман, про любов і зраду та про інші поняття (конкретні й абстрактні), якими живе народ.

Чи не першим вченим чоловіком в Україні був філософ і письменник, полтавець Г. С. Сковорода (1722–1794), який використовував елементи фольклору в своїй творчості і був народним ідеалом мудреця.

Український історик і етнограф О. Я. Єфименко (1848–1918) наголошувала на зв'язках філософа з простим народом:

«Кожний український кобзар чи лірник співає сквородинівські псалми, духовні вірші, і очевидно, їх сувора мораль, сповнена презирства до жалюгідної мирської суєти, знаходить глибокий відгук в народній душі».

Особливий інтерес до фольклору виник на початку ХІХ століття, коли з Європи в Україну прийшли віяння романтизму. В Україні творчістю народу зацікавилися такі науковці, письменники, уродженці Полтавщини:

М. А. Цертелєв («Опыт собрания старинных малороссийских песен» (1819 р.); М. В. Гоголь («О малороссийских песнях» (1834 р.). Вагомий внесок у збирання і дослідження фольклору зробив ректор нововідкритого Київського університету професор М. О. Максимович (1804–1873), який видав відому

фольклорну збірку «Малороссийские песни» (1827), матеріали якої стали джерелом творчості багатьох письменників. У передмові до збірки М. О. Максимович підкреслив, що народні пісні й думи можуть бути основою для пізнання «событий действительных». Пізніші праці М. О. Максимовича – збірки «Украинские народные песни» (1834) та «Сборник украинских песен» (1849). У передмові до них науковець висловив думки про змістову і жанрову специфіку українського фольклору, стильову специфіку дум і козацьких пісень. Цінним було також твердження про те, що українські кобзарі виступали своєрідними речниками високих моральних якостей, несли певну історичну місію. Ця думка збігалася з поглядами Т. Шевченка («Перебендя»).

Відомим фольклористом був і І. І. Срезневський (1812–1880) – професор Харківського університету, який бачив у фольклорі «багатюще джерело для майбутніх поетів». Зібрані ним на території Полтавської, Харківської, Катеринославської губерній тексти українських народних пісень і дум, І. І. Срезневський опублікував у трьох збірниках «Запорожская старина» (1833–1838 рр.).

Активним збирачем і дослідником фольклору був П. О. Куліш (1819–1897), автор і упорядник двотомної збірки фольклорно-історичних та етнографічних матеріалів «Записки о Южной Руси», яка, з'явившись у 1856–1857 рр. у Петербурзі, викликала подив і захоплення. Видавець і російський учений С. Т. Аксаков писав про неї: «*Записки о Южной Руси*» друкую з насолодою не тому, що в них є моє, а й тому, що передаю світові пам'ятки духу народного, яким у моїх очах нема ціни».

Етнографію і фольклор П. О. Куліш вважав джерелом пізнання народного життя, народного побуту. Він високо оцінював орієнтацію письменників на усну поетичну творчість, на народну мову. Закликаючи прислухатися до розмаїтості фольклорної оповіді, до всіх елементів «простонародної» вимови, Куліш у статті «Простонародность в украинской словесности» писав: «*По ним и писатели, выступившие уже на своё поприще, будут проверять свой язык, тон, вкус и самый строй мысли*».

Фольклор збирали і досліджували такі українські письменники і вчені: Леся Українка, Павло Грабовський, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, Дмитро Яворницький, Микола Сумцов, а також, уродженці краю Павло Житецький, Олександр Потебня, Михайло Старицький, Микола Лисенко, Степан Васильченко.

Названі письменники, вчені почали досліджувати не тільки фольклор як явище духовної культури, а й вивчати діяльність виконавців народних дум та пісень.

У біобібліографічних нарисах, які ми Вам пропонуємо, йде мова лише про трьох видатних етнографів, фольклористів, наших земляків, у яких «круглі» дати від дня народження.

Тому є нагода відзначити ювілеї цих неординарних особистостей організацією книжкових виставок, відкритих переглядів, інформаційними оглядами, бесідами, використавши подані матеріали.

Розділ 1

МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ ЦЕРТЕЛЄВ

(1790–1869)

... праця Цертелєва заслуговує поваги...

М. Ф. Сумцов, академік

Той, хто хоче бути добрим вітчизняним письменником, а надто вітчизняним поетом, той не повинен вважати за не варте уваги вітчизняні перекази та пісні, але зобов'язаний вслухатися в них якомога більше...».

М. А. Цертелєв

Микола Цертелєв відомий як український фольклорист, мовознавець, критик, літератор, громадський діяч. Саме завдяки його збірці **«Опыт собрания старинных малороссийских песен»**, яка вийшла двісті років тому, 1819 року, в Петербурзі, було розпочато історію наукових публікацій українського народного епосу.

Зустрівшись (можливо, в Хоролі чи в одному з сіл Хорольщини) зі сліпцем-бандуристом (вірогідно, полтавцем Іваном Стрічкою) Микола Андрійович, за його словами, *«стисал все, что он знал, и с удовольствием увидел шесть старинных песен, к которым в последствии присоединил еще четыре таковых же...»*.

Спершу Цертелєв написав статтю про думи, вмістивши її в журналі «Сын Отечества», а потім видав і самі думи. Його збірник містить дев'ять дум історико-героїчних і соціально-побутових трьох циклів: про боротьбу з турецько-татарськими нападниками XV-XVII ст., про народно-визвольну війну 1648-1654 рр. та думи родинно-побутові. Тут були думи про трьох братів азовських, Олексія Поповича, Івася Коновченка-Удовиченка, Федора Безродного, бездольного, Богдана Хмельницького і Барабаша, Сестру і брата, «Проводи козака». Крім дум, збирач умістив одну пісню – про гетьмана Мазепу.

Микола Цертелєв вважав, що він зробив патріотичну справу, визначаючи в передмові кобзарів як носіїв народних дум: *«Якщо ці вірші не можуть служити поясненням української історії, то принаймі в них видно*

поетичний геній народу, його дух, звичаї старих часів і нарешті ту чисту моральність, якою завжди відзначались українці й яку вони старанно зберігають і сьогодні, як одну спадщину по предках, яка врятувалася від жадности сусідніх народів».

Водночас, з погляду фольклориста, зібрані ним твори – то вже *«завмираючий відголос гармонії, яку було чути колись на берегах Дніпровських»*, а мова українців, хоча й *«не менше інших мов придатна для поезії»* все ж більше належить минувшині, аніж сучасності...».

Збірка М. Цертелєва – одне з видатних явищ в українській фольклористиці, що справило великий вплив на розвиток нашої літератури, сприяло посиленню інтересу до України й українства.

Наведемо оцінки цієї праці відомими українськими вченими:

Академік М. Ф. Сумцов (1854–1922) назвав збірку *«однією з перших ластівок... студіювання української словесності... хоч видавець був більше з дилетантів, ніж людиною науки, але для першого разу план був добрий...»*.

Історик Д. І. Дорошенко (1882–1951) відзначав: *«Ця збірка мала таке саме значення для пробудження національного почуття серед українців, як видання В. Караджичем сербських юнацьких пісень для південних слов'ян, або опублікування Краледворського рукопису для чехів»*.

Видатний літературознавець С. О. Єфремов (1876–1939) зауважував, що *«початок, зроблений хоч несвідомою, але люблячою рукою, не пропав марне»*.

Цікава стаття Цертелєва «О народных стихотворениях» (1827), яку він написав у формі листа до одного з тих, хто підхопив від нього естафету, – вченого-полтавця Михайла Максимовича (1804–1873). *«Час і нам, – акцентує автор, – звернути увагу на твори народної нашої поезії: з освічених європейців одні тільки ми лишилися байдужими до цього; всі ж інші намагалися і намагаються зберегти для нащадків рештки поезії народної. Невже будемо чекати, доки чужинці вкажуть нам на те, що у нас під руками?»*.

З погляду Цертелєва, якщо літератори прагнуть досягнути оригінальності у власній творчості, вони конче мусять осягати ту оригінальність, яка характеризує надбання фольклору...

Цертелєв був піонером української фольклористики нової доби і незвичайний у нашій культурі вже тим, що походив з грузинського (справжнє прізвище – Цертелі) князівського роду.

Звернемося до витоків, до його біографії, щоб узнати, яким же чином цей чоловік благородного походження пов'язаний з нашим полтавським краєм, яким було його оточення, хто вплинув на його патріотичні пориви?

Микола Андрійович народився 1790 року у м. Хорол Полтавської губернії у родині військового. Дід його Автанділ Цертелі доводився

двоюрідним братом імеретинському князю Давиду Цертелі з оточення грузинського царя Вахтанга VI. Він одержав від царського уряду тридцять дворів у Хорольській сотні.

Миколине дитинство і юність пройшли на Полтавщині, він полюбив усе, що його оточувало: чудову природу, доброзичливих людей, їхні пісні і звичаї.

Біограф Миколи Андрійовича, філолог і етнограф П. О. Безсонов (1828–1898) яскраво підкреслив його риси, які сприяли появі знаменитої збірки:

«Тільки особлива м'якість душі, котра вирізняла князя..., точність освіченого погляду та вічна юність характеру, а навколо, із малих років, благодатний край Малоросії та задушевність простої її мови, – ось ті властивості та умови, які були потрібні...».

Отримавши хорошу домашню освіту, Цертелєв вступив до Харківського, а зрештою, закінчив словесний факультет Московського університету (1814).

Міг здійснити чиновницьку кар'єру у великих містах, але молодий князь повернувся в Україну, де й прожив у своєму хорольському маєтку з 1815 по 1828 рік.

Певний час Микола Андрійович працював на освітній ниві Полтавщини, яку не можна було тоді назвати духовною провінцією, місцем, забутим Богом.

Зокрема, з 1831 року був директором Полтавської першої чоловічої гімназії, ставши наступником відомого педагога, першого директора гімназії І. Д. Огнева (1776–1852). Одночасно М. А. Цертелєв був і директором народних училищ Полтавської губернії. Микола Андрійович започаткував створення в Полтаві громадської бібліотеки, став її попечителем. Пізніше Цертелєв став помічником попечителя Київського навчального округу, у віданні якого була і Полтавська гімназія.

У 1820–1823 рр. належав до декабристського «Вільного товариства аматорів російської словесності», а також – у 1823 році до цензурного комітету цього товариства, де співпрацював з Бестужевим та Рилєєвим.

У 50–60 рр. служив у Москві та в канцелярії Кавказької навчальної округи.

Захоплення українською піснею Цертелєв виніс з дитячих та юнацьких літ, а згодом, познайомившись з Д. Т. Трощинським (1754–1829), полтавським губерньським діячем, шанувальником української старовини, зміцнився у цьому почутті.

Як писав він 1825 року романісту, публіцисту О. Ю. Ізмайлову (1779–1831), *«доля давно вже відитовхнула мене від батьківщини, – одначе я пам'ятаю все, не тільки бачені мною предмети, але самі звуки, що вражали*

мене в дитинстві; пам'ятаю багато пісень і приказок: сховище народних думок і почувань – перші враження незгладимі».

У полтавський період на формування особистості М. Цертелева найбільший вплив мав культурний осередок Д. Т. Трощинського у с. Кибинцях Миргородського повіту. Його називали тоді «Малоросійськими Афінами».

Тут М. Цертелев знайшов собі друзів на все життя. Особливо зблизився він із родиною Капністів. Василь Васильович Капніст (1758–1823) став для нього справжнім учителем у царині літературознавства. Микола Андрійович не раз згадував Капністів у своїй творчості. Саме в Обухівці, у маєтку В. В. Капніста, формувалися літературно-естетичні смаки майбутнього діяча. Порівняно з Кибинцями тут було менше «великосвітського блиску», однак більше тепла, родинно-духовної обстановки, що й приваблювало М. А. Цертелева. Саме в Обухівці він познайомився з поетом Г. Р. Державіним (1743–1816).

Після смерті В. В. Капніста М. Цертелев продовжив дружити з його сином, Семеном Капністом (1791–1843). Упродовж життя їхні шляхи часто перетиналися, й вони весь час допомагали один одному. У хвилини радості чи душевного неспокою Микола Андрійович звертався до друга, йому присвячена одна з його поезій. У свою чергу, Семен Васильович увів Цертелева до державінського оточення, адже відомо, що С. В. Капніст був особливо близьким до Г. Р. Державіна в останні роки життя поета. Окрім Обухівки, М. Цертелев був частим гостем у Трубайцях Хорольського повіту, маєтку Петра Васильовича Капніста (?–1826), брата В. В. Капніста.

Також часто бував М. Цертелев і в Хомутці, в гостинному домі письменника і дипломата І. М. Муравйова-Апостола, працював у його багатій бібліотеці, познайомився з майстерністю прекрасної капели музикантів і, головне, зустрічався з синами Івана Матвійовича – майбутніми декабристами Сергієм, Матвієм та Іполитом. Та й сусідні Лубни на початку ХІХ ст., як зазначала у своєму щоденнику А. П. Керн, «були повні чудових людей, навіть за освітою не надто запізнілих». Відвідував М. Цертелев і хутір Парк Трудолюб (Миргородський повіт), власником якого був В. Я. Ломиковський (1777–1848) – нащадок козацько-старшинського роду, агроном, етнограф, громадський діяч першої половини ХІХ ст.

Близьким другом упродовж усього життя для М. Цертелева був Павло Іванович Гаєвський (1797–1875 рр.), уродженець Полтавщини. Їхня дружба варта взагалі окремої мови. Двоє вихідців із Полтавщини велінням долі опинилися у різних кутках Російської імперії, однак змогли не втратити

духовну близькість, розуміння один одного. Найяскравіше це проявилось у листуванні Цертелева із Гаєвським, що за своїм змістом нагадувало спілкування родичів: вони обговорювали питання членів родини, відпочинку, побуту, здоров'я.

У близькому оточенні М. Цертелева серед місцевих дворян не можна не згадати Дмитра Федоровича Кодинця, поміщика Хорольського повіту, вихованця Харківського університету, генерального консула в Таврізі, Михайла Андрійовича Белуху-Кохановського, дійсного статського радника, суспільного діяча, випускника Царськосільського ліцею 1826 р., Петра Максимовича Сахно-Устимовича, поміщика Хорольського повіту, котрий до історії літератури увійшов як кореспондент О.С. Грибоєдова. Дружні стосунки склалися у М. Цертелева з представниками відомого козацько-старшинського роду Скаржинських.

У цей же час він підтримував взаємини з І. Котляревським, Л. Боровиковським, Г. Квіткою-Основ'яненком, П. Гулаком-Артемовським, М. Костомаровим, А. Метлинським, Т. Шевченком та іншими письменниками.

Зокрема, у своєму листі від 1844 р. Т. Г. Шевченко писав: *«Князю мій сїятельний! Якби Господь допоміг мені завершити те, що я розпочав, тоді склав би я руки, і – в могилу. Так ось почати – то я почав, а вже як закінчу, не знаю, тому що без людей і грошей нічого не зможу. Будьте ласкаві, допоможіть мені, у вас і сила, і слава, і ви любите ту землю, яку я тепер почав малювати»*. Т.Г. Шевченко звертався до М. Цертелева у справі сприяння передплаті «Живописной Украины», князь відгукнувся на прохання – і вже через місяць Тарас Григорович отримав замовлення від Харківського університету.

Хоча з кінця 20-х рр. XIX століття Микола Андрійович відійшов від фольклористично-наукових захоплень (жив ще довго й помер 20 вересня 1869 року у м. Моршанську на Тамбовщині), слід в україністиці він полишив значимий, першопрохідницький. За висновком вченого-літературознавця М. Т. Яценка (1923–1996) (праця «Фольклор і література в естетичній концепції просвітителів», 1977), його заслугою стало те, що він *«першим в Україні зробив рішучий крок до реабілітації народної естетики, визнання її як критерію художності літератури»*.

Першим поклав записані ним думи на папір і тим зберіг для нащадків цінні епічні пам'ятки, які побутували в Україні наприкінці XVIII – початку XIX століття.

Вміщуючи некролог про М. А. Цертелева, журнал «Вестник Европы» писав:

«Не в бронзових пам'ятниках глухнуть імена збирачів: вони живуть у самих пам'ятках народного творчого слова, зібраних ними і розтлумачених. Сам народ пам'ятає їх: не імена їх, а звершену ними справу».

Література до розділу

Степаненко М. І. Цертелев (Церетелі) Микола Андрійович / М. І. Степаненко // Літературознавча Полтавщина : довідник / М. І. Степаненко. – Полтава, 2015. – С. 288–289 : фото.

Радевич-Винницький Я. К. Цертелев Микола : штрихи до життєпису / Я. К. Радевич-Винницький // Неукраїнці, яким вдячна Україна / Я. К. Радевич-Винницький. – Львів, 2015. – С. 500–506.

Посухов В. Грузинський князь, український фольклорист : [про М. Цертелева] / В. Посухов // Зоря Полтавщини. – 2015. – 1 верес. – С. 3.

Суздаль М. М. "Опыт собрания старинных малороссийских песен" М. Цертелева в історіографії та суспільній думці / М. М. Суздаль // Український історичний журнал. – 2014. – № 6. – С. 149–164.

Волосков В. Ф. Вчителі і наставники : [Полтавської чоловічої гімназії, в т. ч. М. Цертелев] / В. Ф. Волосков // Найзнаменитіша в Україні Україні / В. Ф. Волосков. – Полтава, 2013. – С. 62–63.

Козюра І. В. Микола Цертелев / І. В. Козюра // Історичні силуети : нариси / І. В. Козюра. – Полтава, 2010. – С. 216–221.

Погрібний А. Український діяч з роду Церетелі : [про М. А. Цертелева] / А. Погрібний // Поклик дужого чину / А. Погрібний. – К., 2009. – С. 504–506.

Погрібний А. Український діяч з роду Церетелі : [про фольклориста, видавця, уродженця м. Хорол М. Цертелева] / А. Погрібний // Погрібний А. Літературні явища і з'яви : статті, портрети, силуети, наближення / А. Погрібний. – К., 2009. – С. 573–575.

Павловский И. Ф. Цертелевъ Николай Андреевичъ / И. Ф. Павловский // Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И. Ф. Павловский. – Харьков, 2009. – С. 217–218.

Розсоха Л. Прибували до Кибинців з усіх усюд : [про візити видатних людей до садиби Д. Т. Трощинського] Л. Розсоха // Миргородщина козацька і гоголівська / Л. Розсоха. – К., 2009. – С. 217–223.

Цертелев Микола Андрійович // Альманах пошани й визнання : 100 видатних особистостей Полтавщини минулих століть. – Полтава, 2003. – С. 190–191.

Козюра І. Микола Цертелєв : [етнограф, фольклорист, просвітитель] / І. Козюра // Історичні постаті Посулля / І. Козюра. – Полтава, 2001. – С. 47–53.

Цертелев Микола // Українська література у портретах і довідках : давня література - література ХІХ ст. : довідник. – К., 2000. – С. 332.

Гвінчідзе О. Перший видавець і дослідник українських народних дум М. А. Цертелєв / О. Гвінчідзе, М. Дорошенко // Хроніка–2000. – 2000. – № 43. – С. 196–205.

Цертелев Микола Андрійович : [біографія] // Мистецтво України : біографічний довідник / ред. А. В. Кудрицький. – К., 1997. – С. 623.

Розділ 2

МАТВІЙ ТЕРЕНТІЙОВИЧ НОМИС (СИМОНОВ)

(1823–1901)

Поява збірника Номиса-Симонова була в свій час значним явищем не тільки в українській, а і взагалі в слов'янській науці про народну творчість.

Павло Попов,
дослідник української етнографії

155 років тому юний Опанас Рудченко (пізніше – Панас Мирний), взявшись за вивчення народної творчості, написав у своєму щоденнику: *«Спасибі Номису за його працю, велике спасибі»*. Мова йшла про недавно видану, 1864 року, упорядковану М. Номисом збірку *«Українські приказки, прислів'я і таке інше»*.

Вона була високо оцінена фольклористами, літературознавцями, мовознавцями. Найпершим свій відгук написав невідомий автор *«Бібліографічних заміток»* у *«С.-Петербурзьких відомостях»* (1864 р.), який назвав збірку *«дорогоцінним, єдиним у своєму роді зібранням, за яке буде вдячна не лише Україна, а увесь слов'янський світ, для слов'янського народознавства – це справжня скарбниця»*.

Подаємо ще декілька оцінок книги поважними науковцями:

- *«Дотепер залишається одним із найкапітальніших творів української етнографії»* (О. Пипін, 1891 р.);
- *«Це було перше науково зроблене видання в українській етнографії, і воно перевищило всі інші слов'янські видання приказок»* (М. Грушевський, 1901 р.);
- *«Але найбільшої між ними ваги – це видання М. Номиса ..., багата й цілком наукова, хоч і вельми пошарпана цензурою збірка народних приказок і загадок, в основу якої положено матеріал Опанаса Марковича»* (С. Єфремов, 1924 р.)

На титульній сторінці збірки читаємо: *«Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Номис»*.

А хто ж тоді автор, скажете Ви?

Знаний дослідник українського фольклору П. Попов вважав, що *«як і більшість фольклорних збірників тієї доби, збірка прислів'їв Номиса була колективною працею. Найбільшу кількість матеріалу вніс Опанас Маркович... Номис, по суті, був тільки упорядником і видавцем тих матеріалів, які одержав від Марковича та інших збирачів»*.

Таким чином, фундаментальна праця Номиса – це наслідок спільних зусиль великої групи українських культурних діячів, письменників, учених, з-поміж яких найбільша заслуга, безперечно, належить, уродженцям Полтавщини Номисові і Марковичу. До речі, загальна кількість прислів'їв і приказок у рукописному збірнику Марковича становила близько 50 000 або й більше.

Матвій Терентійович переглянув ще багато друкованих фольклорних джерел, творів українських письменників і вибрав з них ті прислів'я і приказки, які були вжиті ними.

Номис писав: *«З незабутнього «Кобзаря» я повибирав не тільки справжні приказки, од народу ним узяті, а й вірші, що їх письменний наш люд, а деякі навіть і народ уже, вживають замість приказок»*.

Ним було докладено значних зусиль, щоб з великої кількості фольклорного матеріалу, вибрати, на його думку, найкращі зразки. В результаті відбору у збірку ввійшла лише десята частина зібраного.

За радянських часів М. Номиса вважали буржуазним діячем, і тому його збірка не перевидавалась. Лише у 1985 році з ініціативи та на кошти владики Мстислава, патріарха УАПЦ, уродженця м. Полтава, збірку було преревидано з додатком окремої книги досліджень про цю скарбницю українського слова та її автора.

А 1993 року видавництво «Либідь» у серії «Літературні пам'ятки України» видало повністю цю унікальну книгу.

Хто ж такий цей етнограф-полтавець, з чудернацьким прізвищем Номис?

Номис – це прізвище-анаграма. Прочитавши його навпаки, ми маємо справжнє прізвище – Симон. Симони – це старовинний козачий рід. Закінчення «ов» додали до прізвища у XVIII столітті, коли почалася русифікація українських прізвищ.

Народився майбутній письменник і фольклорист Матвій Симонов (Номис) 29 листопада 1823 року у старовинному козацькому селі Заріг Лубенського повіту, у маєтку дідача Терентія Симонова.

До 1832 року Матвійко мешкав і навчався вдома, зростав серед розкішної природи. Відомо, що в дитинстві він втратив око і

дуже страждав від цього, у спогадах писав, що не дуже любив вчитися. Але в житті довелось довго навчатися: у Лубенській повітовій школі (1832–1835), Переяславській духовній школі (1835–1840), Полтавській гімназії (1840–1844).

1844 року 18-річний юнак вступив на словесний факультет Київського університету. Сусідами-поміщиками Симонових були Білозерські, Забіли, Марковичі, Репніни, тому в Києві йому було з ким спілкуватися і дружити. Тут він познайомився з Тарасом Шевченком, з чоловіком Олександри Білозерської – Пантелеймоном Кулішем.

Тихий, дуже скромний Матвій був безкомпромісним, коли справа стосувалася честі. Так, він вступив у бійку з кривдником-студентом. Було це на останньому курсі університету. Хоча княжна Варвара Репніна і владнала конфлікт з помічником попечителя Київського учбового округу Юзефовичем, Симонова виключили з учбового закладу з характеристикою *«очень самонадеянный»* і відправили у глухе село Волинської губернії вчителем парафіяльного училища. Втім, як кращому випускнику, Матвієві дали можливість отримати у 1848 році учений ступінь кандидата.

Ще під час навчання в Києві Матвій Терентійович почав активно збирати фольклор.

Додамо, що великою школою для нього в цій справі було народне середовище, в якому він зростав. Біографічні риси легко помітити не тільки в його творі «Автобіографія Василя Петровича Білокопитенка» («Основа», 1861), але й у етнографічних оповіданнях. У «Різдвяних святах» («Основа», 1861) Номис згадує своє *«дитинство неповторне»*, коли був ще «пахолком» і слухав як різдвяного вечора колядниці співали в їхній хаті в Зарозі:

*Ой, рано-рано кури заїли,
Святий вечір!*

А ще раніше пан Матвійко встав...

Панич ховався під «рукав матері», дівчата ж продовжували:

*Пан Матвійко встав, коня осідлав,
Коня осідлав, в поле виїжджав...*

Отже, інтерес до народної творчості зароджувався у Номиса ще з дитячих літ. Укладом свого життя батьки його були близькі до народного побуту. Пізніше Матвій Терентійович згадував: *«Траплялося мені на Різдво бувати в хатах моїх земляків...»*. З теплим почуттям писав він (у згаданому оповіданні) про чистоту і принадність сільських і хутірських хат: *«чиста, тепла, усміхнена — від печі, з підпичья, від мисника, лави, полиць»*. З любов'ю розповідав автор про шиті рушники і білий рушник на божнику з пахучими васильками і щедрими колосками жита – *«мов у гніздечку...»*.

Після закінчення університету М. Симонов сім років був учителем словесності у Ніжинській та Немирівській гімназіях.

Оскільки Пантелеймон Куліш, брати Білозерські жили й працювали у Санкт-Петербурзі, вони допомогли Симонову у 1855 році отримати там посаду. Тут у колі його друзів були Пантелеймон Куліш та його дружина, Микола Костомаров, Тарас Шевченко.

Співпрацював Матвій Терентійович із журналом «Основа», в якому опублікував статистичну працю «Кріпацьке населення в Росії».

Разом з тим він поділяв позицію редакції «Основи» щодо утвердження й популяризації української мови, а також визнання можливості й необхідності її використання в наукових працях. Гарне знання української мови і мовознавчі дослідження Матвія Номиса стали в нагоді під час створення словника української мови, над яким українські культурні та наукові діячі працювали протягом другої половини ХІХ ст. Результатом цієї роботи було видання «Словника української мови» за редакцією Бориса Грінченка.

1858 року Матвій Терентійович розпочав літературну діяльність. Його нарис «Отрывки из автобиографии Василия Петровича Белокопытенка» «цінний талановитими зарисовками козацьких звичаїв, родинних взаємин і епізодами перебування Білокопитенка в школі», – відзначається в третьому томі «Історії української літератури» (К., 1968).

Олександр Пипін згадував М. Номиса і в «Історії слов'янських літератур» (1879, видання 2-е), бачив його серед кращих українських письменників післякріпацької доби.

Справді, Матвій Номис був не тільки фольклористом, знавцем народного життя, але й письменником, автором низки прозових творів українською мовою. У них він змалював побут українського селянства, любовно відтворював звичаї старосвітської козацької України.

Як письменник він не виходив за межі своїх уподобань у царині етнографії і народної мови. Зрештою, це був дух того часу: захоплення українським фольклором мало широкі межі й засвідчувало бажання передової інтелігенції стати ближче до народу, зібрати й уберегти від втрати його дорогоцінні словесні скарби та показати на кращих зразках красу і багатство народної душі.

Професор М. Петров у своїх «Нарисах історії української літератури ХІХ століття» перший дав визначення М. Номису як письменникові «етнографічного» напрямку (слідом за М. Вовчком, О. Кониським, Г. Барвінок та ін.), тим самим підкресливши першооснову його творчості – народне життя.

Чотирнадцять років Матвій Терентійович прослужив чиновником: у Петербурзі, Пскові, Катеринославі, Житомирі; в першому Департаменті

Санкт-Петербурзької управи благочиння, потім у Контрольному департаменті цивільних звітів; начальник Псковського відділення Санкт-Петербурзької контрольної палати, управляючий Катеринославською та Волинською контрольними палатами. Відповідальність і ретельність Симонова була відзначена орденами, чином статського радника.

У Санкт-Петербурзі Матвій зустрів своє кохання – Надію Михайлівну Білозерську-Забіло, рідну сестру Олександри Білозерської (дружини П. Куліша). У подружжя народилося четверо доньок: Надія, Марія, Олександра, Галина.

У 1869 році Симонов повернувся в Лубенський повіт, де прожив до кінця життя: мешкав у с. Заріг, в Лубнах. Він вів простий, аскетичний спосіб життя: носив селянський одяг, жив у звичайній сільській хаті, сам працював.

Його освіта, авторитет, досвід посприяли призначенню на посаду директора новоутвореної Лубенської чоловічої гімназії (1872–1877), на яку його рекомендувала губернська управа *«в виду єдинодушного желання местного общества... на должность директора... землевладельца Лубенского уезда статского советника М. Т. Симонова»*.

Після п'ятирічної роботи в царині освіти Матвій Терентійович працював головою Лубенської земської управи (літо 1877–травень 1878), мировим суддею та головою з'їзду мирових суддів (1885–1890).

Номис жертвував значні суми на українські справи, на Наукове товариство імені Шевченка. Частина грошей поклав у банк. На відсотки від вкладу в своєму рідному селі побудував лікарню і тривалий час її утримував. Лікарня безкоштовно обслуговувала жителів Зарога та навколишніх сіл, забезпечувала ліками всіх нужденних.

1898 року він видав брошуру про Лубенську гімназію, яку облаштував, з нагоди її 25-річчя.

На письменницькому поприщі справу М. Номиса продовжили нащадки. Він – батько письменниці Надії Кибальчич (1857–1918), авторки мелодрами «Катерина Чайківна» та оповідань з народного побуту, дідусь Надії Козловської (Кибальчич), поетеси і авторки творів для дітей.

Помер М. Т. Симонов 8 січня 1901 року у Лубнах.

Пилип Капельгородський у статті «На Лубенському літературному грибовищі» (1928) писав, що бачив могилу письменника *«між двома високими струнками берізками, кроків за 90 від огорожі кладовищенської церкви»*. Тепер вона загублена.

Восени 1993 року в Лубнах і селі Зарозі відбулась наукова конференція, присвячена 170-річчю від дня народження Матвія Номиса. У ті дні лубенці відкрили на будинку колишньої чоловічої гімназії (відбудована в повоєнні роки) меморіальну дошку на честь її першого директора.

У 2010 році на згадку про відомого земляка Зарізькій школі I-III ступенів було присвоєно ім'я Матвія Терентійовича Симонова (Номиса).

Література до розділу

Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис. – К., 1993.

Карпенко О. Лубенська чоловіча гімназія / О. Карпенко // Краєзнавчі сторінки Лубенщини / О. Карпенко. – Лубни, 2018. – С. 56–60.

Степаненко М. І. Номис Матвій // М. І. Степаненко // Літературознавча Полтавщина : довідник / М. І. Степаненко. – Полтава, 2015. – С. 189–190.

Волосков В. Ф. Симонов (Номис) Матвій Терентійович (1823–1901) / В. Ф. Волосков // Найзнаменитіша в Україні / В. Ф. Волосков. – Полтава, 2013. – С. 140–141.

Баклай Н. Матвій Терентійович Номис : [нарис життя і творчості] / Н. Баклай // Літературні постаті Лубенщини : біобібліографічні нариси / Н. Баклай. – Лубни, 2013. – С. 15–16 : портр.

Номис Матвій // Літератори з Оржицького краю : портрети та довідки. – Полтава-Оржиця, 2012. – С. 58–62.

Мелешко В. Пареміограф від Бога і за покликанням : фольклористична діяльність Матвія Номиса / В. Мелешко // Слов'янський збірник. – Полтава, 2006. – Вип. 5. – С. 183–186.

Номис // Українська література у портретах і довідках : давня література - література XIX ст. : довідник . – К., 2000. – С. 227–228.

Ротач П. П. Матвій Номис (Симонов) / П. П. Ротач // Колоски з літературної ниви : короткий літ. календар Полтавщини / П. П. Ротач. – Полтава, 1999. – С. 397–402.

Пазяк Н. Маловідома стаття Матвія Номиса про крашанки / Н. Пазяк // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 2-3. – С.94–98.

Єфремов С. [Про М. Номиса] / С. Єфремов // Історія українського письменства / С. Єфремов. – К., 1995. – С. 245.

Пазяк М. М. Номис і збірка «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / М. М. Пазяк // Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис. – К., 1993. – С. 5–25.

Ільєнко І. Не вмере, не загине... Перевидано унікальний збірник М. Номиса / І. Ільєнко // Літературна Україна. – 1993. – 7 жовт.

Ванцак Б. Друге народження : до 170-річчя від дня народження М. Т. Симонова (Номиса) / Б. Ванцак // Лубенщина. – 1993. – 24 листоп. – С. 4.

Одарченко П. Скарбниця українського слова : [про збірку М. Т. Номиса] / П. Одарченко // Українська література : зб. вибраних статей / П. Одарченко. – К., 1985. – С. 276–28.

РОЗДІЛ 3

МИЛОРАДОВИЧ ВАСИЛЬ ПЕТРОВИЧ

(1846–1911)

Невтомний дослідник народної пісні і побуту був лише аматором науки, однак у галузі української етнографії та фольклористики кінця XIX – початку XX століття він зробив не менше багатьох професійних вчених...

В. Ф. Горленко, етнограф

Ми не можемо оминати увагою пристрасного краєзнавця, відомого українського етнографа і фольклориста В. П. Милорадовича. Біографія його зовні небагата яскравими подіями. Але його творча спадщина, яка має сьогодні значну наукову цінність, дає нам певне право вважати його одним із фундаторів української етнографії.

Народився Василь Петрович Милорадович 13 січня 1846 року в селі Токарі (тепер – Лохвицького району). Походив з відомого старшинсько-шляхетського роду. Його дитинство пройшло на хуторі Пругаях, недалеко від містечка Сокиринці. Тут уперше познайомився він з думами Остапа Вересая та «Записками о Южной Руси» П. О. Куліша. 1869 року закінчив юридичний факультет Харківського університету зі званням кандидата. Василь Петрович працював деякий час помічником присяжного повіреного у Полтавському окружному суді. З 1875 року став мировим суддею в Лубенському повіті. Цю посаду займав аж до 1890 року – до закриття мирових закладів із введенням інституту земських начальників.

На службі В. П. Милорадович постійно стикався із злиднями та кривдами селянського життя. Про його доброзичливість і співчуття тяжкій долі трударів промовляє тепла адреса, яку вручили йому жителі Лукім'я, коли Милорадович залишав свою службу. Праця в суді допомогла Василю Петровичу глибоко вивчити народну культуру і побут. Вийшовши на пенсію, він оселився в с. Литвяки і цілком присвятив себе етнографії та фольклористиці.

Свою першу етнографічну працю під назвою «Весільні пісні в Лубенському повіті Полтавської губернії» опублікував за підписом «В. М.» у

журналі «Киевская старина» у 1890 році. Вона містила 259 весільних пісень, записаних від селян північної частини Лубенського повіту «*переважно в м. Снітині і навколишніх селах – місцевості, що ніколи ще не була вивчена з етнографічного боку*». Починаючи з цієї публікації, Милорадович став постійним дописувачем «Киевской старины», друкувався також у «Сборнике Харьковского историко-филологического общества», «Літературно-науковому вістнику», газетах «Полтавские губернские ведомости», «Одесские новости», «Днепровская молва» та інших.

Повністю вперше підписав своє прізвище в «Полтавских губернських відомостях» під розвідкою «Різдвяні свята в північній частині Лубенського повіту» (окремо надрукована 1893 року у Полтаві).

У 1897 році в Харкові вийшла книга Милорадовича «Народні обряди і пісні Лубенського повіту Полтавської губернії», записані в 1888–1895 роках».

Кілька його збірок і праць виходили окремими виданнями. Авторитет серед дослідників і жвавий інтерес читачів принесла збірка «Робітничі пісні Лубенського повіту Полтавської губернії, зібрані у 1890–1898 рр.». В ній пісні, що розповідають про тяжку, виснажливу працю і злиденний побут селян-заробітчан, які наймалися посезонно працювати на поміщицьких тютюнових плантаціях.

Привернули увагу й наступні праці: «Прощання рекрута і рекрутські пісні в Лубенському повіті Полтавської губернії» та збірник казок Полтавської губернії, переданий для друкування Полтавській архівній комісії в 1898 році (Вип. 8, 9, 11). До речі, за цей збірник, наступного року після його опублікування, Російське географічне товариство присудило В. П. Милорадовичу велику срібну медаль.

Особливо плідним для лубенського етнографа і фольклориста видалося перше десятиліття ХХ ст. В ці роки він публікує фундаментальні праці «Народна медицина в Лубенському повіті», «Життя-буття лубенського селянина», етнографічні нариси «Лесная Лубенщина», «Средняя Лубенщина» та «Степная Лубенщина», десятки статей і заміток.

Милорадович – автор понад 20 історичних, етнографічних, фольклористських досліджень України та Полтавщини, у т. ч. релігійного змісту, які передав Харківському історико-філологічному товариству.

Особливою цінністю в релігієзнавчому аспекті вирізняється серія праць з історії Лубенського повіту, де зібрано надзвичайно цінні відомості з історії церков та парафій мікрорегіону, релігійних і світоглядних вірувань місцевого населення, як християнських, так і язичницьких відголосків, особливостей святкування православних свят.

Шлях до визнання у В. П. Милорадовича був інколи досить тернистим. Не всім його працям судилося побачити світ. Так, збірки «Веснянки и петрівки Лубенского уезда Полтавской губернии» та «Вечерничные и любовные песни Лубенского уезда Полтавской губернии» були заборонені цензурою як такі, що популяризують український побут.

Крім збирацько-публікаторської діяльності, Василь Петрович займався й теоретичними пролемами, питаннями літературно-фольклорних взаємин. З цього погляду цікавий його аналіз творів М. В. Гоголя «Зачароване місце» та «Вій». Він не погодився з думкою академіка М. Ф. Сумцова, котрий дивився на «Вій» як на переробку «народної казки про смерть відьми».

Василь Петрович виступав також як поет і перекладач, друкуючи свої твори в журналах і збірниках «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Розвага», «Українська муза» (протягом 1900–1909 рр.).

В антології «Українська муза» (К., 1908) опублікована його поезія «Душа рветься, зрина», переклади творів А. Фета («Ясна ніч», «Тільки стане примеркати»), А. Майкова («Не цілуй – углядить місяць»), Г. Гайне («Маврський каліф», «На Брокені»).

Цікавився фольклорним процесом за кордоном, виступав із рецензіями на збірки, що з'являлися в європейських країнах.

1903 року його було обрано почесним членом Полтавської ученої Архівної комісії.

Помер В. П. Милорадович навесні 1911 року. Останні роки жив у с. Литвяки (з 1876 по 1911 рік), тут і похований.

Зберігся будинок Милорадовича.

На вигоні біля Сули Василь Петрович збудував два великих будинки, конюшні та інші господарські споруди, які пізніше були продані з торгів сільським жителям. Один будинок видатного українця зберігся до цього часу.

Високу оцінку невтомній і сумлінній праці дослідника, який віддав багато сил і енергії вивченню та популяризації культури і побуту українського селянства, дав відомий історик української етнографії та фольклористики академік М. Ф. Сумцов у своїй праці «Современная малорусская этнография», що вийшла друком у Києві 1897 року.

Він писав: «Етнографические записки г. Милорадовича отличаются

подробностью, обилием интересных мелочей, а изложение их в печати искусной группировкой. Эти достоинства обусловлены крупным образовательным цензом автора и его хорошим личным знакомством с народом».

Відомий український етнограф В. Ф. Горленко через багато років доповнив цю характеристику:

«Його фольклорні публікації зберегли чимало оригінальних записів пісень або їх варіантів, а опис матеріальної культури українців Полтавщини і до цього часу є найповнішим».

Коли ми повертаємося до своїх першоджерел, відкриваючи для себе маловідомі сторінки історії рідного краю, не на словах, а на ділі відроджуючи народні традиції та обряди, коли народознавство стало невід'ємним курсом шкільної програми – ім'я і творча спадщина В. П. Милорадовича повинні бути повернуті із забуття.

Мабуть, настав час надрукувати хоча б уривки з найважливіших його праць, у яких іде мова про походження назв населених пунктів Лубенщини, повідомляються маловідомі факти з історії рідного краю. Яким могутнім каталізатором для розвитку краєзнавчого руху вони можуть стати – лубенці вже переконалися, коли праця В. П. Милорадовича «Снітинська старина» поклала початок створенню сільського історико-краєзнавчого музею в Снітині, а його розповідь про ярмарок біля чудодійної криниці в Біївцях сприяла відродженню традиційного народного свята.

Могла б мати практичну значущість праця В. П. Милорадовича «Народна медицина в Лубенському повіті».

Література до розділу

Милорадович В. Українська відьма : нариси з української демонології / В. Милорадович. – К., 1993. – 70 с.

Милорадович В. Заметки о малорусской демонологии / В. Милорадович // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія / В. Милорадович. – К., 1992. – С. 407–429.

Подрига В. М. Фольклористи Оржиччини / В. М. Подрига // Нарис літературного життя Оржиччини / В. М. Подрига. – К., 2016. – С. 465–473.

Баклай Н. Василь Петрович Милорадович : [нарис життя і творчості] / Н. Баклай // Літературні постаті Лубенщини : біобібліографічні нариси / Н. Баклай. – Лубни, 2013. – С. 19–20 : фото.

Козюра І. В. Василь Милорадович / Історичні силуети : нариси / І. В. Козюра // Історичні силуети : нариси / І. В. Козюра. – Полтава, 2010. – С. 87–90.

Павловский И. Ф. Милорадовичъ Василій Петровичъ : [родился на Полтавщине, этнограф] // Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И. Ф. Павловский. – Харьков, 2009. – С. 128–129.

Кутинський М. Некрополь України : [В. П. Милорадович] / М. Кутинський, І. Шишов // Дніпро. – 2005. – № 5-6. – С. 144.

Милорадович Василь Петрович : український фольклорист і етнограф // Провідники духовності в Україні / ред. І. Ф. Курас. – К., 2003. – С. 491–492.

Милорадович Василь // Українська література у портретах і довідках : давня література - література XIX ст. : довідник. – К., 2000. – С. 198–199.

Ротач П. П. Василь Милорадович : [нарис життя та творчості] / П. П. Ротач // Колоски з літературної ниви : короткий літературний календар Полтавщини / П. П. Ротач. – Полтава, 1999. – С. 35–37 : портр.

Сарапин В. Василь Петрович Милорадович (1846–1911) / В. Сарапин // Полтавський державний педагогічний ін-т ім. В. Г. Короленка. Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1998. – Сер. «Філологічні науки». – Вип. 1. – С. 46–52.

Рутковська О. Віконце у світ предків / О. Рутковська // Культура і життя. – 1998. – 10 черв. – С. 4.

Милорадович Василь Петрович : [біографія] // Мистецтво України : біографічний довідник / ред. А. В. Кудрицький. – К., 1997. – С. 412.

Ротач Петро Дослідник Лубенщини / Петро Ротач // Полтавська думка. – 1996. – 26 січ.

Ротач Петро Дослідник-народознавець з Полтавщини / Петро Ротач // Голос України. – 1996. – 26 берез.

В. П. Милорадович : [біографія] // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1992. – С. 609–612.

ЗБИРАЧІ СКАРБІВ НАРОДНИХ :

до ювілеїв видатних етнографів, фольклористів, уродженців краю

(М. А. Цертелєва, М. Т. Номиса (Симонова),
В. П. Милорадовича)

Упорядник: *Надія Михайлівна Требіна*

Редактор	<i>А. С. Волкова</i>
Комп'ютерний набір	<i>Н. М. Требіна</i>
Комп'ютерна верстка	<i>О. М. Якубовський</i>
Відповідальна за випуск	<i>С. В. Сичова</i>

Підписано до друку 15.11.2020. 28 стор. Тираж 4 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олесь Гончара
36039, м. Полтава. вул. О. Гончара, 25а
<http://libgonchar.org>
E-mail: pobugonchara@ukr.net